

KARABAĞ'IN ÖZGÜRLEŞTİRİLMESİ VE SAHADAKİ YENİ DENKLEM

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

SETA | PERSPEKTİF

KASIM 2020 · SAYI 301

- 27 Eylül'den bugüne Karabağ'da neler yaşandı?
- 10 Kasım'da imzalanan ateşkes anlaşmasının maddeleri nelerdir?
- Tarafların kazançları ve kayıpları neticesinde sahada nasıl bir denklem oluşacaktır?

27 Eylül 2020 tarihi, 5 Mayıs 1994'te imzalanan Bişkek Protokolü'nün rafa kalkışını ve bu protokolün bölgede oluşturduğu statükonun değişimini simgelemektedir. 1992-1994 arasında vuku bulan Karabağ savaşını müteakip imzalanan ateşkestten bugüne geçen yirmi altı yıllık sürede Azerbaycan ordusu ilk defa saha kazanımları elde etmiş, işgal altındaki Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi reyonu özgürleştirmeye başlamıştır. 27 Eylül-9 Kasım arasında yani çatışmanın başlangıcından ateşkesin imzalanışının hemen öncesine kadar geçen kırk dört günlük sürede Bakü yönetimi iki yüz doksan dan fazla yerleşim yerini özgürleştirmiştir. Bu yerleşim yerleri içerisinde Kubadlı, Zengilan, Cebail ve Füzuli gibi stratejik iller ve buralara bağlı sayısız köy bulunmaktadır. Ayrıca Laçın, Hocalı, Terter ve Hocavend'e bağlı birçok köy ve yerleşim yeri de kurtarılmıştır. Azerbaycan ordusu tüm cephe hattında işgalci Ermeni unsurlarına karşı üstünlük kurmuş, bilhassa İHA/SİHA ve elektronik harp sistemleri sayesinde hava üstünlüğünü tüm çatışma boyunca elinde bulundurmıştır. Sahada üst üste yaşadığı kayıplar Ermeni güçlerinin direncini kırmış, özellikle son dönemde Azerbaycan ordusu rahat kazanımlar elde etmeye başlamıştır.

Son olarak Şuşa ilinin Ermeni işgalinden kurtarılması Erivan yönetimini mağlubiyeti kabul etmeye zorlamıştır. Dağlık Karabağ bölgesinin kalbi ya da "Karabağ'ın Kudüs"ü olarak nitelendirilebileceğimiz Şuşa bölgesi,¹ Ermenistan ile Karabağ bölgesi arasında ana ikmal yollarının bulunduğu stratejik bir alandır. Erivan yönetiminin bölgeye yaptığı temel yardımlar ve sevkiyat bu bölgeden geçmekte, iki bölge arasındaki ulaşım Şuşa hattı üzerinden sağlanmaktaydı. Bu hattın Azerbaycan ordusu tarafından kesilmesi ile birlikte sahada oluşan beklenti yaklaşık bir hafta içerisinde tüm bölgenin kurtarılması yönündeydi. Dağlık Karabağ'ın sözde lideri Arayik Harutyunyan'ın "Çatışmalar aynı hızda devam etseydi birkaç gün içinde Karabağ'ın tamamını kaybedecektik. İmzalanan anlaşma zorunluymuş ve değiştirilemez" şeklindeki itirafı aslında saha kazanımını ve Azerbaycan ordusunun cephedeki galibiyetini ortaya koymaktadır.² Sözde lider Harutyunyan daha önce de Şuşa düşerse Karabağ'ın düşeceğini

¹ Thomas de Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, (New York: NYU Press, 2013), s. 196-203.

² Tırayg Muradyan, "Вчерашнее Решение Мы Приняли Вынужденно – Араик Арутюнян", *Нетq*, 10 Kasım 2020.

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü'nde araştırma asistanı olarak çalışmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunudur. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Avrasya Çalışmaları Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini birincilikle tamamlamıştır. Roma La Sapienza Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi eğitimi almıştır. Hamburg Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tez araştırmalarında bulunmuştur. Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora eğitimine devam etmektedir. *Building a Nuclear Empire: Nuclear Energy as a Russian Foreign Policy Tool in the Case of Turkey* adlı kitabın yazarı olan Güler İtalyanca, Rusça ve İngilizce bilmektedir. Rus iç ve dış politikası, Kafkasya, Orta Asya siyaseti, Avrasya jeopolitiği, enerji ve su politikaları konularında çalışmaktadır.

söylemişti³ nitekim öyle de oldu. Şuşa'nın kurtarılması üçüncü taraflarda bölge nüfuzlarına dair endişeler uyandırmaya başlamıştı ki 10 Kasım'da Rusya'nın arabuluculuğunda taraflar anlaşmaya vardılar.

10 KASIM 2020'DE İMZALANAN ATEŞKESİN İÇERİĞİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece Karabağ'da yaşanan çatışmayı sona erdiren ateşkes antlaşması imzalanmış ve üzerinde mutabakata varılan dokuz şart açıklanmıştır. Anlaşma maddeleri şu şekildedir:⁴

1. Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan ihtilafli alanlarda tam bir ateşkesin sağlanması ve tüm çatışmalara son verilmesi 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle gece yarısı 12'den itibaren geçerli olacak şekilde kararlaştırıldı. Bundan böyle "Taraflar" olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti buldukları mevcut konumlarında kalacaktır.
2. Ağdam bölgesi 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bırakılacak [Burada ayrıca gece ilk yayımlanan metinde Erme-

nistan'ın elinde bulunan ancak Azerbaycan'a ait Kazah bölgesinde bulunan toprakların aynı şekilde 20 Kasım'a kadar Azerbaycan'a bırakılacağı ibaresi vardı ancak Kremlin'in internet sayfasında yayımlanan metinde bu ibare kaldırılmıştır. İlk olarak Sputnik Haber Ajansı'nın yayımladığı anlaşma metni de bu ibare kaldırılarak güncellenmiştir.]⁵

3. Dağlık Karabağ'daki cephe hattı boyunca ve Laçın koridoru boyunca, hafif silahlı 1.960 asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 otomobil ve özel araçtan oluşan Rusya Federasyonu barış gücü konuşlandırılacaktır.
4. Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi 5 yıl olup Taraflardan hiçbiri bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmazsa sonraki 5 yıllık dönemler için de devam edecektir.
5. Tarafların ateşkes şartlarını yerine getirip getirmediğinin daha etkin bir şekilde izlenebilmesi için ateşkesi denetlemek üzere ateşkes kontrol merkezi kurulacaktır.
6. Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer bölgesini 15 Kasım 2020'ye, Laçın bölgesini 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehri etkilemeyecek olan Laçın koridoru (5 kilometre genişliğinde) Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde olacaktır.

Tarafların anlaşmaları üzerine Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak

3 "Son Dakika Haberi: Azerbaycan Tarihi Zafere İlerliyor... Şuşa'da Azerbaycan Bayrağı Dalgalanıyor!", *Hürriyet*, 9 Kasım 2020.

4 Kremlin'in internet sitesinde yayımlanan anlaşma metninin Rusçası için bkz. "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-Министра Республики Армения и Президента Российской Федерации", Официальные Сетевые Ресурсы Президента России, 10 Kasım 2020, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2020); Sputnik Haber Ajansında saat 18.59'da güncellenen anlaşma metninin İngilizcesi için bkz. "The War will be Suspended: Pashinyan Announced a Difficult Decision for Him", Sputnik Armenia, 10 Kasım 2020, <https://ru.armeniasputnik.am/karabagh/20201110/25248960/Voyna-budet-priostanovlena-Pashinyan-soobschil-o-trudnom-dlya-nego-reshenii.html>, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2020); Rusya Dışişleri Bakanlığının yayımladığı ateşkes metninin İngilizcesi için bkz. "Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation", Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 10 Kasım 2020, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cK-NonkJE02Bw/content/id/4419267, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2020); Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından paylaşılan metnin Rusça orijinali için bkz. МИД России, Twitter, 10 Kasım 2020, https://twitter.com/MID_RF/status/1326085807954931713?s=20, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2020).

5 Bkz. "The War will be Suspended: Pashinyan Announced a Difficult Decision for Him"; Ayrıca bkz. "Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation"; Kıyaslamak için şu habere bkz. Denis Dmitriev, "A Changing Truce the Kremlin's Version of the New Settlement in Nagorno-Karabakh Differs from the Text Originally Published by the Russian Media", *Meduza*, 10 Kasım 2020, <https://meduza.io/en/feature/2020/11/10/a-changing-truce>, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2020).

Laçın koridorunun yeni güzergah inşaat planı önümüzdeki üç yıl içinde oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü bölgeye konuşlandırılacaktır. Azerbaycan insanların, araçların ve kargoların Laçın koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti etmektedir.

7. Yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki bölgelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında dönecektir.
8. Taraflar savaş esirleri, rehinelere, diğer tutukluları ve cenazelerin değişimini gerçekleştirecektir.
9. Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki engeller kaldırılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti etmektedir. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisinin (FSB) Sınır Birimi unsurları tarafından gerçekleştirilecektir.

Tarafların anlaşması üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım bağlantısı inşa edilecektir.

ANLAŞMA MADDELERİ ÇERÇEVESİNDE ORTAYA ÇIKAN YENİ DENKLEM

Yukarıda detayları verilen anlaşma metninden yola çıkarak Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında askeri boyutta elde ettiği üstünlüğü büyük ölçüde diplomatik alana da taşıdığını görmekteyiz. Nitekim 10 Kasım ateşkesi ile birlikte Azerbaycan sahada elde ettiği tüm kazanımları korumuş ayrıca Kelbecer, Laçın ve Ağdam bölgelerinin kontrolünü de anlaşma kapsamında sağlamıştır. 27 Eylül öncesi durum ile karşılaştığımızda işgal altında bulunan toprakların takriben yüzde 80'i özgürleştirilmiş, evinden edilmiş bir milyon sivilin büyük çoğunluğu için geriye dönme imkanı doğmuştur.

Bişkek Protokolü sonrası oluşan statüko değişmiş, artık bölgeyi tanımlarken kullanılan Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sine tekabül eden işgal altındaki bölge ifadeleri hükümlerini yitirmiştir. Çatışmanın sonunda Ermeni tarafı ateşkes imzalamaktan başka çaresi olmadığını ifade ederek açıkça yenilgiyi kabul etmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında imzalanan anlaşma Azerbaycan halkı ve yönetimi için birçok veçhesiyle oldukça önemli bir zaferdir.

Çatışmanın açık bir şekilde kaybedeni Erivan yönetimi olmuştur. Ermenistan işgal ettiği Dağlık Karabağ'ı çevreleyen tüm reyonları kaybetmiştir. Ayrıca Moskova yönetiminin önceki planlarının aksine Dağlık Karabağ bölgesi içerisinde bazı bölgeler doğrudan Azerbaycan yönetimine geçmiş, kalan bölgeleri de ateşkes anlaşması uyarınca Ermeni askerler ilerleyen dönemde terk etmek durumunda kalacaktır. Ermenistan her ne kadar Rusya'nın kontrolünde olacak olsa da öncesinde hiç gündemde dahi olmayan Nahçıvan-Batı Azerbaycan arasında ulaşım bağlantısı vermek zorunda kalmıştır. Diğer yandan Ermeniler açısından çatışmanın devam ettiği senaryoda bölgenin kontrolünün tamamıyla kaybedilmesi durumu ortadan kalkmıştır. Sözün özü Erivan yönetimi Rus barış gücü sayesinde daha büyük bir yenilgiden kurtulmuştur.

10 Kasım'da ilan edilen ateşkesine dair üzerinde durulması ve şerh düşülmesi gereken iki önemli husus bulunmaktadır. İlk olarak üzerine şerh düşülmesi gereken en önemli husus basına servis edilen ilk anlaşma metniyle Rusya Devlet Başkanlığı Ofisinin yayımladığı anlaşma metni arasında Kazah reyonuna dair var olan büyük değişikliklerdir. Sputnik ateşkesine dair yayımladığı metnin 2. maddesinde Ermenistan kontrolünde bulunan Kazah reyonundaki bölgelerin de Azerbaycan'a iade edileceğini belirtmiştir ki bu işgal altında bulunan Azerbaycan eksklavlarının da geri alınması noktasında çok önemli bir kazanımdır. Fakat Kremlinin internet sitesinde yayımlanan anlaşma metninden anlıyoruz ki Kazah'taki bölgelerin geri alınmasına dair bazı muğlaklıklar bulunmaktadır.

İkinci olarak şerh düşülmesi gereken konu ise üzerine açık bir hüküm bulunmayan Hocalı, Hanken-

di, Ağdere ve Hocavend bölgelerinin geleceği ile ilgilidir. Metnin 3 ve 4. maddelerinden anlaşıldığı üzere Laçın koridoru dahil (madde 6) bu bölgelere Rus barış gücü konuşlandırılacak ve Ermeni askerleri de bölgeden çekilecektir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in açıkladığı üzere Dağlık Karabağ'ın iddia ettiği sözde bağımsız statüsü artık tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Bu bağlamda ele alındığında bölgedeki *de facto* Ermenistan kontrolünün sona erdiğini ve Rus barış gücünün bölgeye konuşlandırılacağını görüyoruz. Ancak bölgedeki Ermeni sivil yerleşim bölgelerinin kaderine dair herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Ayrıca bölgenin Azerbaycan yönetimine nasıl ve ne zaman tabii olacağı, Rus barış gücü dışında bölgenin güvenliğinin nasıl sağlanacağı noktalarında muğlaklıklar söz konusudur. Son olarak 4. maddede kamuoyu tarafından sonraki beş yıllık dönem olarak servis edilen/çevirisi yapılan ancak sonraki "Beş yıllık dönemler için de devam edecektir" ibaresi aslında sonu olmayan bir hüküm konumundadır. Diğer bir tabirle taraflar her dört buçuk yılın sonunda 4. maddeye dair aksi bir beyanda bulunmaz ise Rus barış gücü bölgede daimi olarak varlığını koruyabilir.

Şerh düşülen noktalar bölgenin geleceği ve yeni denklemin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bölgeye konuşlanacak yaklaşık 2 bin Rus askeri Azerbaycan ve Karabağ'ın güvenliği, istikrarın sağlanması ve bölgenin geleceği açısından tehlike arz eden gelişmeler olarak görülebilir. Rusya bölgeye dair resmi politikasını ve pozisyonunu iki tarafın da taviz vermesi, bazı reyonların Azerbaycan'a geri verilmesi ve Rus barış gücünün bölgede konuşlandırılması şeklinde tanımlamaktadır. Söz konusu politika son çatışmadan önceki dönemlere dayan-

maktadır. Zira bölgedeki durumun sürdürülemez olduğu, Ermenistan'ın maksimalist yaklaşımlardan vazgeçmediği takdirde Azerbaycan'ın kapasite artırımını müteakip topraklarını geri almaya çalışacağı tahmin ediliyordu. Kısacası Rusya böyle bir ihtimal gerçekleşmeden iki tarafın da taviz vereceği ve aynı zamanda bölgede askeri nüfuzunun da artacağı sürdürülebilir yeni bir denklem arayışındaydı. Ancak Ermenistan'a dair planlarının; iki tarafın da taviz verdiği ve buna rağmen Ermenilerin işgali altındaki toprakların büyük çoğunluğunun korunduğu denklem gerçekleşmemiştir. Buna rağmen gelinen nokta itibarıyla Rusya, aktif çatışma yaşanmasına rağmen bölgedeki nüfuzunu konsolide etmiştir. Rusya'nın bölgedeki güç projeksiyonundaki artış ilerleyen dönemde Azerbaycan açısından tehlike oluşturabileceği için temkinli yaklaşılması gereken bir husustur.

Özetle 1994 Bişkek Protokolü'nün oluşturduğu statüko değişmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti işgal altındaki topraklarının büyük çoğunluğunu geri kazanmıştır. Anlaşma metninde var olan muğlaklıktan ötürü Kazah, Hocalı, Hankendi, Ağdere ve Hocavend bölgelerine şerh düşülmüştür. Rusya barış gücü dolayısıyla sahadaki nüfuzunu tahkim etmiştir. Ermenistan ise işgal ettiği toprakların büyük çoğunluğunu kaybetmiş, askeri olarak tamamını boşaltmak durumunda kalmıştır. Ancak Rusya'nın araya girmesi ile topyekün bir yenilgi yaşamaktan kurtulmuştur. Şerh düşülen bölgelerde yaşayan Ermeni kökenli sivillerin geleceğine ve bu bölgelerin yönetimine dair kapsamlı bir yol haritası bulunmadığı için mevcut şartlar altında oluşan yeni denklem de uzun vadede sürdürülebilir görünmemekte lakin bu süreci belirleyecek olan temel faktör anlaşmanın sahada nasıl uygulandığı olacaktır.